

ORBÁN GYÖNGYI

ETŰD AZ IRODALOM OKTATÁSÁHOZ

Dialogikus olvasás a „beszélgető kultúra” folytonosságáért

■ Aki ma választ keres arra a kérdésre, hogy mi lenne a korszerű irodalomoktatás rendeltetése, annak figyelembe kell vennie azokat a mélyreható változásokat, amelyek a kultúra szerkezetében következtek be a digitális univerzum elterjedésével, és számot kell vetnie nemcsak az információkhoz való szabad és szinte korlátlan hozzáférés lehetőségeivel, hanem azzal az ellentmondással is, amely a kommunikációs technológiák fejlettségi foka és az alapvető megértési problémák között mutatkozik meg az élet minden területén.

Kérdés, hogy fenntartható-e az irodalom oktatásának az a hagyományos modellje, amely egy irodalmi műveltséganyag (irodalomtörténeti és/vagy -elméleti ismeretek rendszerének) átadását tekintette elsődleges céljának, akkor, amikor – egyfelől – mindenütt az irodalom szerepszűkülésének tüneteivel találkozunk, másfelől pedig a kompetenciafelmérő tesztek eredményei a diákok szövegértési képességének a súlyos deficitjeiről tanúskodnak. Kérdés továbbá, hogy javít-e ezen a helyzeten az a konok erőfeszítés, amellyel újra meg újra célul tűzzük ki az előírt „irodalmi műveltséganyag” elsajátíttatását, a „szövegértési kompetencia” fejlesztését, s újabb és újabb módszerekkel próbálkozunk, valahányszor ez a cél elérhetetlennek bizonyul.¹

Miközben annak a belátására kényszerülünk, hogy nem „trendi” már az „általános műveltség” fontosságára hivatkozni (az irodalmi ismeretek elsajátításával már csak az érettségi vizsgán lehet érvényesülni),² s hogy az újabb „módszerek” sem segítenek a szövegértési képességek fejlettségi mutatóinak javításában, talán érdemes lenne elgondolkodni azon, nem kellene-e magukat a célkitűzéseinket megváltoztatnunk, s azokat a diákok valós igényeihez igazítanunk.³ Nem, nem a tananyag „lebutítására” gondolok, még csak nem is a klasszikus művek „lecserelésére” kortárs művekkel, nem is regisztrercserére („magas irodalom” helyett „populáris irodalom” túlsúlyára), nem is az órán alkalmazott módszerek és technikák korszerűsítésére – mindez alkalmasint hasznos lehet, de önmagában csak „tüneti kezelésre” ad lehetőséget –, hanem arra, hogy – ismeretek átadása helyett – *tegyük az irodalomórát az élményt adó olvasási gyakorlatok színhelyévé*. Vegyük tudomásul, amire Hans-Georg Gadamer figyelmeztet egyik műértelmező tanulmányában, hogy tudniillik az irodalom eredendő rendeltetése nem az, hogy tudományos elemzések tárgya legyen, hanem az, hogy esztétikai élményt nyújtva válaszoljon a mindenkori olvasónak arra az igényére, amely önnön létének megértésére irányul.⁴ Az embert kérdező érdeklősége fordítja a szövegek világához, mondja Rudolf Bultmann, s az irodalmi művek olvasását nem a kognitív ismeretekre vonatkozó kérdések motiválják, mint például a tudományos szövegeket, hanem az, hogy az olvasó válaszokat keres a saját egzisztenciáját érintő kérdéseire: „csak az képes a szöveg kívánalmát meghallani – írja –, akit saját egzisztenciájának kérdése mozgat”.⁵ Az irodalomnak ez a funkciója különösen időszerűnek mutatkozik a mai körülmények között, ugyanis – ahogyan Hans Ulrich Gumbrecht írja – amikor „[h]étköznapjaink nagy részét számítógép-képernyők előtt töltjük”, amikor a

mindennapok „túlnyomórészt (ha nem kizárólag) virtuális valóságokká válnak”, a jelenlét-élmények megvonódása kifejlesztett bennünk egy igen erős „jelenlét-szükségletet”, „jelenlét-vágyat”, „[a] dolgok materiális dimenzióihoz való egzisztenciális közelség visszanyerésének a vágyát” s ezzel együtt „a múlt jelenvalóvá tételének” vágyát is. Ezt „a szoftverre redukált étellel szembeni alternatívaként” jelentkező vágyat Gumbrecht szerint kitüntetett módon képes kielégíteni az irodalom, mégpedig érzéki, esztétikai jellegénél fogva.⁶

Mindezt tekintetbe véve a mai irodalomoktatás számára központi szakmai kérdéssé válik az a voltaképpen nagyon régi kérdés, hogy miképpen lehet az irodalomórát „az önmagunk megértésében érdekelt hermeneutikai cselekvés helyeibe” visszahozni, egyszerűbben szólva: a „hogyan olvassunk” (irodalmat) problémája. Ez nem egyszerűen módszertani kérdés. Nem arról van szó, hogy az irodalomértésnek egy régi, tudományos szempontból elavultnak bizonyult elméletét, illetve módszertanát felváltjuk egy új, korszerűbb elmélettel és megközelítési móddal. Itt egy *alapvető fordulatra van szükség az irodalomhoz való viszonyban: ne úgy kezeljük az irodalmi szöveget, mint tőlünk független tárgyat, amelyről ismereteket kell átadnunk, hanem mint bennünket is – diákjainkkal együtt – folyamatosan megváltoztató, alakító tapasztalatot.*⁸

Kérdés, hogy melyek lennének a feltételei ennek a fordulatnak.

Egy műértelmező szemináriumsorozat résztvevői, bölcsészhallgatók számoltak be nemrég arról, mennyi nem várt közös felfedezésben és sikerélményben részesítették őket azok a próbálkozásaik, amelyekkel az irodalmi tapasztalást lehetővé tevő hermeneutikai szituációkat igyekeztek megteremteni a szemináriumi foglalkozásokon. Ugyanakkor azt sem hallgatták el, mennyire zavarba ejtette és frusztrálta őket kezdetben, a bevezetőnek szánt órán az általam értelmezésre kiválasztott Paul Celan-vers: mennyire megrémítette őket az egyébként rövid költemény zártsága, megközelíthetlensége, hermetikussága; mint utólag bevallották, voltaképpen saját maguktól, önnön nemértésük tapasztalásától ijedtek meg. Paradox módon azonban éppen ez a kezdeti negatív tapasztalat bizonyult a későbbiekre nézve a legtermékenyebbnek, ugyanis a vers rendhagyó költői nyelve a nemértés tapasztalatában juttatta érvényre azt az igényét, hogy az olvasó megálljon nála, gondoskodón elidőzve bensőséges kapcsolatot létesítsen a szöveggel, s engedje, hogy a szöveg zavarba hozza megszokott nyelv-, világ- és önismeretét, egyre gazdagítva sejtéseit arra vonatkozóan, hogy – ahogyan Gadamer mondja Celan verseit értelmező tanulmányában – „hogyan lehetne még tovább csiszolható az ön(meg)értése (nem pedig a szöveg)”.⁹

Ez a szemináriumi tapasztalat atekintetben is tanulságul szolgált, hogy rákérdezett a szöveghez való viszonyunknak azokra a magunkkal hozott, tanult, ám tudatosítatlan automatizmusaira, amelyek a leginkább akadályozzák az adekvát kapcsolatteremtést a (költői) szöveggel. Vajon nem azért éljük meg frusztrációként a szöveg idegenségének, illetve a saját nemértésünknek a tapasztalatát, mert egy objektíváló megismerésszempont fogságában a szöveg azonnali birtokba vételét, jelentéseinek azonosítását tekintjük feladatunknak? Nem azt várjuk-e el magunktól – és a diákjainktól is –, hogy a szöveg idegenségét a reflektáló kívüllet pozíciójából (azaz kivonva magunkat, önmagunk szubjektivitását a megértés szituációjából) minél előbb megszüntessük, ellenőrzésünk alá vonjuk úgy, hogy – a művet kezelhető tárgynak tekintve – „elemezzük”, mindaddig, amíg (többlet)jelentését maradéktalanul fogalmi szintre nem fordítjuk, magától értetődővé nem tesszük? És vajon nem éppen ennek a kívülálló pozíciónak az elfoglalásával tesszük elérhetelenné önmagunkat a mű bennünket megszólító szava számára, tesszük lehetelenné, hogy a mű életünk közelségébe, mintegy „testközelbe” kerüljön, s a meglepetés erejével – zavarba ejtőn és gyönyörködtetve – valóságos (igazság)tapasztalatban részesítsen?

Elég, ha az olvasni tanuló gyermek példájára gondolunk, hogy nyilvánvalóvá válik: a szövegértés természetes folyamatában a megértendő szöveg nem különül el – a megértés tárgyaként – az olvasótól, hanem egy dialógusszerű viszony¹⁰ dinamikájában részesíti őt a keletkező jelentés tapasztalatában. Jól megmutatja ez a példa, hogy a szövegértés kérdése nem egyszerűen technikai kérdés: a kibetűzés technikájának az elsajátítása szükséges, de nem elégséges feltétele az olvasásnak. A betűk összeolvasásának nem könnyű munkája abban a pillanatban vált át valódi olvasásba, amikor a gyermek hirtelen részesülni kezd a szövegnek éppen az ő megértő erőfeszítése nyomán keletkező értelmében. Ettől kezdve az olvasás már nem egyszerűen a leírt szavak, mondatok megismétlő felhangosítása, hanem a szöveg szóhoz juttatása¹¹ egy beszélgetésszerű történésben. A megértő olvasás tehát nem a szöveg jelentésének azonosítását, illetve passzív tudomásulvételét jelenti, hanem – Kulcsár Szabó Ernő szavával – a „dialogikus hermeneutikai részesedés”¹² tapasztalatát; ami feltételezi az olvasó ráhangolódását a szöveg értelemigényére (úgy, ahogyan bármely beszélgetésszituációban megértő érdeklődéssel fordulunk a partnerünkhöz); ez az odafordulás az értelemanticipáció¹³ előrenyúló mozgásában nyilvánul meg, valamint abban, hogy az olvasó engedi ezt az előzetes értelem-elvárást a szöveg által szüntelenül korrigálni, módosítani. Így lesz az olvasásban keletkező értelem a szöveg és az olvasó közös teljesítménye.¹⁴ Az olvasónak az ilyen cselekvő bevonsága az értelem történésébe örömmélnnyel jár (az értelem mint „lehetséges igazság” felismerésének örömevel), s bizonyára ez az öröm motíválja az olvasni tanuló gyermeknek is azt a hajlandóságát, hogy megküzdjön a kibetűzés technikai akadályával.

Ezek után talán nem tűnik indokolatlannak az a felvetés, hogy az irodalomértés oktatásában eredményesebbek lehetnek a *dialogikus olvasás* gyakorlatai, mint az „ismeretátadásnak” és „képességfejlesztésnek” azok a módszerei, amelyek a jelentés birtoklását tűzik ki célul.¹⁵

A dialogikus irodalomoktatás esélye egy voltaképpen nagyon egyszerű és kézenfekvő belátáson alapuló döntésen múlik – amit csak azért nehéz megtenni, mert ellentmondani látszik a szokásos gondolkodásnak –: azon a hajlandóságon, hogy lemondjunk a szöveget eltárgyasító értelmezői pozíció látszólagos biztonságáról, és hagyatkozzunk arra, ami az olvasás természetes folyamatában „magától” megtörténik: az értelem történésébe való bevonódásunk eseményére. Egyszerűbben és nyersebben szólva: ne akadályozzuk, inkább segítsük irodalomórán is annak a megértéstapasztatnak a bekövetkezését, ami a maga természete szerint megtörténik az olvasás folyamatában. Bölcsészhallgatóim szemináriumi tapasztalatai arról is szóltak, hogy ebben a pozícióváltásban – a reflektáló kívülről pozíciójából az olvasás tapasztalatába való belevonság pozíciójába – csak a döntés *előtti* első lépést nehéz megtenni. A dialogikus köztesség terében, ahol a szöveg keletkező értelmében való örömteli részesülésünk a tét, meglepő módon semmilyen értelmezői erőfeszítés nem tűnik nehéznek; ugyanis itt a „feladat” nem más, mint épp a jelentés uralásának megterhelő feladatától mentesített, szabad belebocsátkozás a művel folytatott dialógusba.

Miben állhat tehát a birtokló megismeréssel szemben álló irodalomértés dialogikus aktus-jellege, és milyen képességeket fejleszt (helyesebben: képez) ennek irodalomórai gyakorlása?

Választ keresve kérdéseinkre (bár időnk fogyóban), induljunk ki egy, a felvetésünk szempontjából nagyon fontos megállapításból! Hans-Georg Gadamer írja főművében: az *Igazság és módszerben*: „a hagyomány is valódi kommunikációs partner, mellyel ugyanúgy összetartozunk, mint az Én a Te-vel”.¹⁶ Arra a korábban már említett tapasztalatunkra kell itt gondolnunk, hogy egy (irodalmi) szöveg akkor tarthat számat igazán érdeklődésre, amennyiben olvasója – aki bizonyos egzisztenciamegértés igényével fordul feléje – „megszólítva” érzi magát általa.¹⁷

Vagyis a kérdéseknek és válaszoknak ebben a párbeszédszerűen megélt eleven kölcsönösségében (az olvasó életkérdéseivel fordul a szöveghez, amelyekre a szöveg az olvasó életlehetőségeire visszakérdezve válaszol) tárul fel a mű – mindig újból és másképp – keletkező értelme.¹⁸ A lényegi hasonlóság aközött, ahogyan a(z irodalmi) hagyományhoz (a szöveghez), illetve egy jelenkori embertársunkhoz (beszélgetőpartnerünkhöz) viszonyulunk, ismételten rávilágít a szöveget megfejtendő tárgyként kezelő irodalomfelfogás helytelenségére. A művet eltárgyasító távolságtartással ugyanis, mint Gadamer megállapítja, az olvasó „kirefleksztja magát a hagyományhoz fűződő életviszonyából”,¹⁹ vagyis a megszólításnak és megszólítottágnak abból a kölcsönösségből, amely a mű értelmének életösszefüggésbe ágyazódó megtapasztalását lehetővé teszi. Az irodalomórai műértelmezés sikere ezért nem az előre kész jelentések (válaszok) azonosításán és átadásán, hanem az olvasói kérdések mozgósításán, a mű által nekünk személyesen feltett kérdések felismerésén, a megszólítások és válaszok tapasztalatszerűen megélt párbeszédének megőrzésén múlik.

„Minden tapasztalat, amely megérdemli ezt a nevet, valamely elvárást keresztez.”²⁰ – írja Gadamer. Az irodalmi mű is, mint a nyelvi művészet alkotása – vagy ahogyan Gadamer nevezi: mint „eminens szöveg”²¹ – az olvasó elvárásaival kezdeményezett játék révén részesít igazságtapasztalatban. Az eminens szöveg ugyanis a beszéd áramából kitűnő, rendhagyó nyelviségével keresztezi előzetes tudásunkat: megütköztető módon szembesít azzal, amit a hétköznapi nyelvhasználat szokásossága elfed, s – felszakítva előzetes értésünk megszokott szövedékét – a szóban forgó dolog újfajta megértésére késztet. Más szavakkal: az irodalmi mű – nyelvi formateljesítménye révén – másképp és mást válaszol, mint ami olvasója értelemelvárásába problémamentesen beilleszthető lenne, s így a szöveg és az olvasó közötti dialogikus relációban valami előre nem sejtett, nem kiszámítható eredmény, helyettesíthetetlen igazságtapasztalat adódik: ezt nevezhetjük az igazságtörténés eseményének.

Tegyük hozzá: az igazságtörténés egyben a formatörténés eseménye is, amennyiben az „eminens szöveg” éppen megformáltságának, nyelvi megjelenésének mikéntjével válik számunkra „mondóvá”, olyan közleménnyé, amelyet nem lehet más formában elmondani. Ezért megértésekor nem támaszkodhatunk valamely rajta kívüli valóságvonatkozásra (vagy szerzői szándék) ismeretére, csupán a szövegként megjelenő alakjára;²² s így „igazságtapasztalatában” éppen a forma érzékelése által részesülhetünk. Mivel az eminens szöveg esetében a nyelvi forma nem közömbös vagy másodlagos (nem tűnik el a mondandó mögött, annak kifejezési eszközeként, és nem is helyettesíthető más nyelvi kifejezéssel), hanem előtérbe kerül, önmagára, önnön materialítására irányítja a figyelmet, az olvasónak nemcsak a kognitív képességeit veszi igénybe, hanem az – esztétikai értelemben értett – érzékelő képességeit is (belső hallását, látását, ritmusérzékét, képzelőerejét), s ezekkel együtt – az életviszony által, amely a szöveg horizontját az olvasó horizontjával összekapcsolja – mozgósítja pszichikai képességeit is, egész személyiségét: eszméltet, gyönyörködtes, gyönyörködtes eszméltet. A művészi formának köszönhetően – amennyiben engedjük, hogy esztétikai hatásfunkcióit érvényesítse – az eminens szöveg a kimondhatatlan dimenzióját is jelenvalóvá teszi számunkra (a jó mű a kimondhatatlant mondja), és a fogalmilag megragadhatatlan tapasztalatok átélését is lehetővé teszi, a maguk közvetlenségében és kimeríthetetlen gazdagságában. A műértelmezés során tehát a leginkább arra kell törekednünk, hogy a mű tartalmi telítettségét a „hangulatok olvasásával”,²³ a forma elidőző ízelettségével, körültpogtatásával, körüljárásával érzékeljük-élvezzük, anélkül, hogy teljességében megragadnánk: az értelmezés az esztétikai tapasztalat megbeszélése legyen!

A költői nyelv esztétikai potenciáljában való dialogikus részesedés azt a (digitális világban különösen nélkülözhetetlen) tapasztalatot nyújtja, hogy emberi lé-

tezésünk nem egy anyagtalan, személytelen virtuális térben, hanem egy nagyon is valóságos közegben, a nyelv materialitásában és a dialógusviszony személyességében adódik számunkra.

A dialogikus olvasás irodalomórai szituációjában – a fentiekből adódóan – nem kerülendők, sőt, a megértést elősegítő, legitim tapasztalatoknak bizonyulnak az (el)hallgatás, a nemértés, a félreértés mozzanatai. „Olvasni olyan, mint fordítani”²⁴ – mondja egyik tanulmánya címében Gadamer; majd rávilágít arra, hogy éppúgy, ahogyan a fordító számára a fordíthatatlanság helyei a legtermékezyebbek hermeneutikai szempontból, az írás művészete is a magától értetődést ellehetetlenítve törekszik arra, hogy olvasóját „megértésre szorítsa”; így a „fordíthatatlanság fokozataival” való olvasói találkozások valódi interpretációs nyereséggel járnak. Az értelmezés itt nem merül ki a jelentések pontos azonosításában (az egyértelműsítésben) – nem is ez a rendeltetése –, hanem az értelem keresésének variációin keresztül valósítja meg a művet.²⁵

Ám tudnunk kell, amire Gadamer is figyelmeztet Celan költészetét értelmező tanulmányában, hogy „a többértelmű(ség) és meghatározatlan(ság) értelme, amelyet a vers megbolygatott, [...] nem az olvasó kénye-kedvének szabad tere, hanem annak a hermeneutikai törekvésnek a tárgya, amelyet e versek követelnek meg”.²⁶ Egyszerűbben szólva: a mű – jelentéspotenciáljának kimeríthetlensége ellenére – nem értelmezhető tetszés szerint, a mű szövegének elsőbbsége van minden értelmezéssel szemben. Azaz nem vonhatjuk be teljesen a művet a saját szubjektív megítélésünk szférájába, mintegy eltárgyasítva, illusztrációjává téve saját előítéleteinknek; „[e]lleskenzőleg – írja Gadamer –: aki egy szöveget meg akar érteni, az kész engedni a szövegnek, hogy magától mondjon valamit. Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonyan kell lennie a szöveg mássága iránt.”²⁷ Az (irodalmi) szöveg – formanyelvében testesülő – idegen véleményével való találkozás megütköztető tapasztalata világít rá ugyanis saját előzetes véleményünk mibenlétére is (amiben megmutatkozik a mi másságunk); s ha – énközpontúságunkat feladva – nyitottá válunk arra, hogy a szöveg a maga igazságát érvényesítse velünk szemben, előzetes tudásunk módosul, s új belátásokra juthatunk – „igazságtapasztalatban” részesülünk – önmagunkat illetően is.

Az irodalom természetének megfelelő dialogikus irodalomolvasás gyakorlatagyakorlása tehát kitüntetett módon képez olyan kommunikációs kompetenciákat, amelyek az emberi együttélés számára általában véve nélkülözhetetlenek: a készséget az előítéletek tudatosítására, valamint a másik lehetséges igazsága iránti nyitottság, a türelmes és elkötelezett odahallgatás, a mélyreható figyelem, a másban való önmegértés, a dialógusközösségekbe kapcsolódás képességeit.²⁸ „Ha nincs ez a nyitottság egymás iránt, akkor nincs igazi emberi kapcsolat.”²⁹ – írja Gadamer.

Így a dialogikus olvasás oktathatóságának kérdése egy egész kultúra életkérdéseként tűnik elénk, ami azt a szakmai feladatot rója a tanárra is, hogy – kilépve az ismeretek átadásának monológ-pozíciójából – diákjaival együtt maga is részesévé váljék a szövegértés történésszerű eseményének. A bizonyosság birtoklásáról való lemondás s annak a „produktív tudatlanságnak”³⁰ a vállalása, amelyre a szókratészi párbeszéd nyújtana máig inspiráló mintát, nélkülözhetetlen feltétele a „közösséggé változásnak” a dialógusban, „melyben nem maradunk az, ami voltunk”.³¹

■ JEGYZETEK

1. „Véget ért a műveltség korszaka, amikor a kultúra elemei olyan szerves egységet alkottak, ahol a *Bildung* totalitásában mindegyik önmaga kiteljesítése által a kultúra egészét bontakoztatta ki; ahol az autonóm művészetek egymással összefüggésben álltak, és reflektáltak egymásra; ahol »mindenki« olvasott minden »klasszikust«, sőt, ahol bizonyos műveket el sem kellett olvasni, ha a többi ismertük, mert a kultúra szerves összefüggése miatt olyan művekről is bátran beszélhettünk, amelyeket csak más művekből ismertünk.” Bagó Zsolt: *Az esztétikai hatalom elmélete. Kulturális felszabadítás egy újbarokk korban*. Napvilág Kiadó, Bp., 2017. 9.

2. „A 21. század társadalma információs társadalom [...]. Ha pedig az információ jellegét vizsgáljuk meg, le kell szögeznünk, hogy a kulturális emancipáció jelenkori szituációjának szempontjából társadalmunk nem tudásalapú, hanem véleményalapú társadalom.” Bagi: i.m. 18.
3. „A kultúra evidenciájának eltűnése csupán annyit jelent, hogy nincs többé legitimációja a műveltségnek, hogy a kultúrát meg kell újítani, és új formáit igazolni kell.” Bagi: i.m. 9–10.
4. „...az az alapelv tűnik számomra elfogadhatónak (*gesund*), hogy a költészetet ne tudósoknak szánt tudományos titkosírásnak tekintsük, hanem egy a nyelvközösség alapján közös világhoz tartozók számára rendelt dolognak (*Sache*), amely világban a költő éppúgy otthon van, mint hallgatója vagy olvasója.” Hans-Georg Gadamer: *Ki vagyok Én, és ki vagy Te?* (Kommentár Paul Celan verseinek Atemkristall című ciklusához – Részletek (Ford. Sándorfi Edina) In: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény* Szerk. Bókey Antal, Vilček Béla, Szamosi Gertrud, Sári László. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 251.
5. Rudolf Bultmann: *A hermeneutika problémája*. (Ford. Bacsó Béla, Mezei György) In: *Filozófiai hermeneutika*. Vál. Bacsó Béla, szerk. Csikós Ella, Lakatos László. ELTE, Bp., 1990. 110.
6. Vö. Hans Ulrich Gumbrecht: *Kockázatot vállalni („tudományossá” válás helyett). Válasz Kevin Plattnak*. (Ford. Vásári Melinda) Prae 2013/2. 7. és Uő: *Jelenlét a nyelvben (különös tekintettel a múlt jelenlétére)* (Ford. Simon Zoltán Boldizsár) Aetas 2013/1. 185–187.
7. Kulcsár Szabó Ernő: *Hatástörténet és metahistória (Hozzáférhető-e a történetiség?)* In: Uő: *Történetiség Megértés Irodalom*. Universitas Kiadó, Bp., 1995. 74.
8. Gadamer írja: „a műalkotás nem tárgy, mely szemben áll a magáért való szubjektummal. Ellenkezőleg: a műalkotás igazi léte abban áll, hogy tapasztalattá válik, mely megváltoztatja a tapasztalót.” Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. (Ford. Bonyhai Gábor) Gondolat, Bp., 1984. 88–89.
9. Gadamer: *Ki vagyok Én, és ki vagy Te?* i.m. 245.
10. „Ahogy beszélgetőpartnerünkkel megértjük egymást egy dologgal kapcsolatban, úgy érti meg az interpretátor is azt a dolgot, amelyet a szöveg mond neki.” Gadamer: *Igazság és módszer*. i.m. 264.
11. „[M]inden írott szöveg egyfajta elidegenedett beszéd, s megkívánja, hogy a jeleket beszéddé s értelemmé változtassuk vissza. Mivel az írásosság révén az értelmet egyfajta önelidegenedés éri, ez a visszaváltoztatás a voltaképpeni hermeneutikai feladat.” Gadamer: i.m. 276.
12. Kulcsár Szabó Ernő: *Megértés – történet – létesülés. A tudományos irodalomértelmezés dilemmáiról*. In: *Megértés és megértetés. A magyarázat a bölcsészettudományokban*. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. Gondolat, Bp., 2017. 20.
13. „A megértés – amint azt Heidegger kimutatta – mindig valamilyen előzetes felvázolás alapján történik: amint a szöveg egy részében valami értelmet vélünk rögzíteni, nyomban fölvázoljuk annak alapján az egésznek az értelmét.” Fehér M. István: *Hermeneutikai tanulmányok I*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2001. 32.
14. „Az olvasó épp ezáltal érvényességében tapasztalja azt, ami szól hozzá, s amit megért. Amit megértett, az már eleve több, mint idegen vélemény: lehetséges igazság.” Gadamer: i.m. 276.
15. „A tudományos irodalomértelmezés dilemmáiról” szólva Kulcsár Szabó Ernő is a dialogikus hermeneutikai tapasztalatot előnyben részesítő irodalomértés alternatíváját állítja szembe az irodalomtudomány hagyományos „továbbítómódeljével”. Vö. Kulcsár Szabó Ernő: *Megértés... i.m.*
16. Gadamer: *Igazság és módszer*. i.m. 251.
17. „[A] megértés azzal kezdődik, hogy valami megszólít bennünket.” Gadamer: *Igazság és módszer*. i.m. 212.
18. „A kérdésfeltevés [...] olyan érdekből nő ki, mely a kérdező életében gyökerezik, s minden megértő interpretáció előfeltétele, hogy az érdeke valamilyen módon az értelmezendő szövegekben is eleven legyen és hogy megalapozza a szöveg és az értelmező közötti kommunikációt.” Bultmann: i.m. 96.
19. Gadamer: *Igazság és módszer*. i.m. 253.
20. Uo. 250.
21. „[A]z eminens szöveg egy önmagában megszilárdított, autonóm képződmény, mely azt akarja, hogy újra és újra elolvassák, ha már értik, akkor is.” Hans-Georg Gadamer: *Az „eminens” szöveg és igazsága*. (Ford. Tallár Ferenc) In: Uő: *A szép aktualitása*, T-Twins Kiadó, Bp., 1994. 193.
22. „[A] megértésben az irodalom nyelvi megjelenésén nem lépünk túl, nem hagyjuk magunk mögött.” Hans-Georg Gadamer: *Filozófia és irodalom*. (Ford. Poprády Judit) In: *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* Vál. Bacsó Béla. Ikon Kiadó, ELTE Esztétika Tanszék, Bp., 1995. 51.
23. Hans Ulrich Gumbrecht felfogásában a szövegek közvetlen „jelenléthatását” elsősorban nem a jelentésük azonosítása, hanem esztétikai artikulációjukból adódó hangulati hatásuk biztosítja, ezért azt javasolja, hogy „az irodalom értelmezői és az irodalomtörténészek olvassanak »hangulatorientált« módon”. Hans Ulrich Gumbrecht: *Hangulatokat olvasni*. (Ford. Csécsey Dorottya) Prae 2013/2. 11.
24. Vö. Hans-Georg Gadamer: *Olvasni olyan, mint fordítani*. (Ford. Simon Attila) Vulgo 2000/2–3–4.
25. „Így tehát nem kell megrettenni a sikertelenség láttán – írja Celan-interpretációjában Gadamer –, hanem meg kell próbálni elmondani, hogyan értünk – annak kockázatával, hogy néha félreértünk és néha benyomások homályában ragadunk, amelyek megszegyenítenek bennünket. Csak így adódik esély arra, hogy másoknak nyereségük legyen ebből. Az ilyen fajta nyereség [...] abban rejlik, [...] hogy egészében bővül és gazdagodik a szöveg visszhangtere.” Gadamer: *Ki vagyok Én, és ki vagy Te?* i.m. 260.
26. Uo. 250.
27. Gadamer: *Igazság és módszer*. i.m. 193.
28. A nyitott beszélgetésben való részvétel képességének „kiművelése” különös fontosságra tehet szert a mai „véleményalapú társadalom” „véleményterrorral” fenyegető kontextusában, ahol a „véle-